

دانشنامه مفاهیم عالیہ ادعیہ و زیارات

(دانشنامه صحیفہ سجادیہ)

آخرین پژوهش کتب اربعہ معرفتی

(قرآن، نہج البلاغہ، صحیفہ سجادیہ و مفاتیح الجنان)

محمد امین الہی منش *

Malahimanesh@noornet.net

چکیده

دعا، چشمہ زلال معارف الہی است کہ توسط اہل بیت (ع) بیان شدہ است. از آنجا کہ فہم این معارف، بہ سادگی امکان پذیر نیست، محققان گروہ اخلاق و دعا بر آن شدند تا با تولید دانشنامہ مفاهیم عالیہ ادعیہ و زیارات، گامی مؤثر در اعتلای فرہنگ شیعہ بردارند. این دانشنامہ، شامل: درختوارہ، کتابخانہ، شروح ادعیہ و زیارات، ترجمہ صحیفہ بہ زبان ہای مختلف می باشد. مہم ترین بخش آن، درختوارہ است کہ بر اساس نمایہ نامہ موضوعی صحیفہ سجادیہ مصطفی درایتی و با شیوہ ای نوین، بر محور پنج کتاب: «صحیفہ جامعہ، مصباح المتہجد، کامل زیارات، الإقبال بالأعمال و المزار الکبیر» تولید شدہ است.

کلیدواژگان: دعا، صحیفہ سجادیہ، زیارت، فرہنگ نامہ موضوعی، نمایہ نامہ، دانشنامہ، درختوارہ.

* پژوهشگر گروہ قرآن، اخلاق و دعا - مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

پیشگفتار

معارف اصیل اسلامی است.» (رساله نور علی نور در ذکر و ذاکر و مذکور: ۹)

در میان کتب دعا، صحیفه سجادیه، از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این کتاب به نام‌های: «اخت‌القرآن»، «زبور آل محمد(ع)» و «انجیل اهل بیت(ع)» نیز نام‌گذاری می‌شود. این اثر بی‌بدیل از امام زین‌العابدین(ع)، برای دو فرزندشان، یعنی امام باقر(ع) و جناب زیدبن‌علی(ع) نقل شده و این دو، مأمور به کتابت و محافظت از آن بوده‌اند. این کتاب، پس از قرآن و نهج‌البلاغه، در کنار مفاتیح‌الجنان، به عنوان یکی از چهار کتاب معرفتی است که به شیواترین زبان، مجموعه‌ای شگرف از معارف اعتقادی، اخلاقی و آداب اجتماعی و سیاسی را گرد آورده است.

امام خمینی(ره) شخصیتی که ادعیه را ره‌توشه سفر معنوی اولیای الهی پس از سیر در اسمای الهی قلمداد می‌کرد، در توصیف صحیفه سجادیه چنین می‌فرماید: «صحیفه کامله سجادیه، نمونه کامل قرآن صاعد است و از بزرگ‌ترین مناجات عرفانی در خلوتگاه انس است که دست ما کوتاه از نیل به برکات آن است؛ آن کتابی است الهی که از سرچشمه نور الله نشئت گرفته و طریقه سلوک اولیای بزرگ و اوصیای عظیم‌الشأن را به اصحاب خلوتگاه الهی می‌آموزد؛ کتاب شریفی است که سبک بیان معارف الهیه اصحاب معرفت را چون سبک قرآن کریم، بدون تکلف الفاظ در شیوه دعا و مناجات برای تشنگان معارف الهیه بیان می‌کند. این کتاب مقدس، چون قرآن کریم، سفره الهی است که در آن، همه‌گونه نعمت موجود است و هرکس به مقدار اشتیهای معنوی خود از آن استفاده می‌کند. این کتاب، همچون قرآن الهی، ادقّ (دقیق‌ترین) معارف غیبی که از تجلیات الهی در ملک و ملکوت و جبروت و لاهوت و مافوق آن حاصل می‌شود، در ذهن من و تو نیاید و دست طلبکاران از حقایق آن کوتاه است، به شیوه خاص خود، قطراتی که از دریای بیکران عرفان خود می‌چشاند و آنان را محو و نابود می‌کند.» (امام

رسالت ادیان الهی، سعادت انسان در دنیا و آخرت است و این سعادت، جز با تقرب به خداوند میسر نخواهد شد و از آنجا که دعا وسیله ارتباط بنده با پروردگار خویش است، در همه ادیان الهی اهمیتی ویژه دارد.

دعا، در فرهنگ اسلامی نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا می‌کند و با آن کیفیت بسیار عالی که در اسلام مطرح شده و ابزار تعلیم و تربیت قرار گرفته، در ادیان دیگر بیان نشده است. در نتیجه، می‌توان مکتب دعا را حرکت تربیتی مؤثر و مدرسه روحی کامل به شمار آورد.

دعا، مایه اهتزاز و جنبش روح آدمی به سوی دیار ملکوت و ارتباط مجذوبانه دل با الله است و شریف‌ترین و عزیزترین حالات آدمی است و هدف از تمام عبادات، تحصیل چنین حالتی است؛ چنان‌که فرموده‌اند: «الدعاء مخ العبادة.» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۷: ۲۷)؛ چه آنکه حقیقت عبادت، تذلل و عرض نیاز مخلوق به خالق بی‌نیاز است و این به‌گونه‌ای بسیار روشن در دعا ظاهر می‌شود. به همین جهت، خداوند در آیه کریمه می‌فرماید: «ادعونی استجب لکم إن الذین یتستکبرون عن عبادتی سیدخلون جهنم داخرین» (غافر: ۶۰)؛ «مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم. آنان که از عبادت من تکبر ورزند، به‌زودی خوار و رسوا به دوزخ درآیند.»

دعا، چشمه‌ای زلال و بی‌بدیل است که اهل‌بیت(ع) با در نظر گرفتن همه احوال و زمان‌ها، آن را به‌گونه‌ای زیبا و دلنشین برای ما بیان کردند تا علاوه بر ایجاد ارتباط عاشقانه میان خود و پروردگار، منبعی عظیم از معارف را در اختیار ما قرار دهند. دعا، چنان در جان انسان تأثیر می‌کند که زبان از توصیف آن، قاصر است؛ چنان‌که مخاطبان اجلاسیه هزاره ادیان را به تعجب وامی‌دارد و رویکرد آنها را به اسلام، دچار تحول اساسی می‌کند (از خاطرات آیت‌الله جوادی آملی در اجلاسیه هزاره ادیان).

معنویتی که در پناه دعا در اوج معرفت شکل می‌گیرد و مقام قرب را نه به استدلال که به دل می‌پیماید، زمانی مؤثر واقع می‌شود که خواننده به جز تکرار الفاظ اعجاز‌گونه آن، به مضمون بلند آن نیز بیندیشد. تبیین و تفسیر این کلمات آسمانی، کار میدان‌داران فرهنگ تشیع است تا اردتمندان به اهل‌بیت(ع) را در فضای معرفتی و معنوی دعا قرار دهند. از این‌رو، علامه حسن‌زاده آملی به طلاب توصیه نمودند:

«امید آنکه در حوزه‌های علمیه، صحف ادعیه و اذکار که از ائمه اطهار ما صادر شده‌اند و بیانگر مقامات و مدارج و معارج انسان‌اند، از متون کتب درسی قرار گیرند و در محضر کسانی که زبان فهم و اهل دعا و سیر و سلوک‌اند و راه‌رفته و راهنمایند، درس خوانده شوند. در نظر این کمترین، اول مفتاح‌الفلاح شیخ بهائی، و پس از آن، عدّه‌الداعی ابن فهد حلی، و بعد از آن، قوت‌القلوب ابوطالب مکی و سپس، اقبال سیدبن‌طاووس، و در آخر انجیل اهل‌بیت(ع) و زبور آل محمد(ع) صحیفه کامله سجادیه، در عداد کتب درسی درآیند که نقش خوبی در احیای

خمینی، ۱۳۸۶ش، ج ۲۱: ۲۰۹-۲۱۰)

که تعداد دعا‌های آن، ۷۵ مورد بوده و ۲۱ دعا از آن حذف شده است.

عالمان بسیاری برای آن مستدرکاتی نگاشته‌اند و دعا‌های منسوب به امام سجاده(ع) را بر آن افزودند که مجموع آنها عبارت است از:

۱. صحیفه سجاده‌تانیه، شیخ حر عاملی؛
۲. صحیفه سجاده‌تالنه، میرزا عبدالله افندی؛
۳. صحیفه سجاده‌رابعه، میرزا حسین نوری طبرسی؛
۴. صحیفه سجاده‌خامسه، سید محسن‌امین آملی؛
۵. صحیفه سجاده‌سادسه، شیخ محمدباقر بن محمدحسن بیرجندی قائینی؛
۶. صحیفه سجاده‌سابعه، شیخ هادی کاشف الغطاء، صاحب کتاب مستدرک نهج‌البلاغه؛
۷. صحیفه سجاده‌ثامنه، حاج میرزا علی حسینی مرعشی شهرستانی حائری؛
۸. ملحقات صحیفه، شیخ محمد، معروف به تقی زیابادی قزوینی از شاگردان شیخ بهائی.

آقای سید محمدباقر ابطحی اصفهانی، با ترکیبی از صحیفه سجاده‌کامله و مستدرک‌های آن، اثری جدید به نام «الصحیفه السجادیة الجامعة» پدید آورده که تمامی دعا‌های منسوب به امام زین‌العابدین(ع) را یکجا عرضه می‌کند. دعا‌های آن، به ۲۷۰ مورد افزایش یافته و اسناد آن با تحقیقی کامل در سلسله روایان و فهرست‌های گوناگون، بهره‌برداری از آن را فزونی بخشیده است؛ هرچند با تطبیق مضامین و صرف نظر از سند، به‌روشنی معلوم است که تعدادی از این دعاها، بعید است که از آن حضرت صادر شده باشد. از آنجا که این اثر نسبت به دیگر نسخ آن، از جامعیت بیشتری برخوردار بود، درختواره مفاهیم عالیه در ادعیه و زیارات را بر اساس آن شکل دادیم.

مناجات‌های امام زین‌العابدین(ع) در صحیفه، چنان زیبا و شنیدنی است که حتی افرادی به‌ظاهر مسیحی نظیر پروفیسور هانری کرین را تحت تأثیر قرار داده است؛ مرحوم علامه طباطبایی(ره) می‌فرمود: «کرین، کرارا صحیفه سجاده‌یه را می‌خواند و گریه می‌کرد.» (حسینی تهرانی، ۱۴۳۱ق، ج ۲: ۲۴۱-۲۴۳)

از آنجا که دستیابی به محتوای ادعیه و زیارات، مشکل است، وجود مرجعی کامل و جامع که محققان را در این امر یاری کند، ضروری به نظر می‌رسد. بر این اساس، تولید دانشنامه مفاهیم عالیه در ادعیه و زیارات، در دستور کار محققان گروه اخلاق و دعای مرکز نور قرار گرفت. این دانشنامه، شامل درختواره مفاهیم دعا و زیارات، کتابخانه جامع صحیفه سجاده‌یه، شرح ادعیه و زیارات و ترجمه صحیفه به زبان‌های مختلف می‌باشد. شاکله اصلی درختواره، از نمایه‌نامه موضوعی صحیفه سجاده‌یه مصطفی درایتی برگرفته شده است.

نسخه‌های صحیفه سجاده‌یه

صحیفه سجاده‌یه موجود، مشتمل بر ۵۴ دعاست؛ از نسخه‌های اولیه استفاده می‌شود

در میان کتب دعا، صحیفه سجاده‌یه، از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این کتاب به نام‌های: «اخت القرآن»، «زبور آل محمد(ع)» و «انجیل اهل بیت(ع)» نیز نام‌گذاری می‌شود. این اثر بی‌بدیل از امام زین‌العابدین(ع)، برای دو فرزندشان، یعنی امام باقر(ع) و جناب زیدبن‌علی(ع) نقل شده و این دو، مأمور به کتابت و محافظت از آن بوده‌اند. این کتاب، پس از قرآن و نهج‌البلاغه، در کنار مفاتیح‌الجنان، به عنوان یکی از چهار کتاب معرفتی است

تصویری از کتاب ترنم آفتاب، ارائه‌شده در پایگاه صحیفه سجادیه

گزارشی از فهرست‌های موضوعی

تدوین فهرست موضوعی، از دیرباز مورد توجه محققان بوده است. در اینجا، پنج فهرست موضوعی صحیفه معرفی می‌شود:

۱. الدلیل الی موضوعات الصحیفه السجادیه: مظفر، محمدحسین، جماعة المدرسین فی الحوزة العلمیة، قم، ۱۳۶۲ شمسی؛

۲. حدیث بندگی: شرح موضوعی صحیفه سجادیه، ارفع، سید کاظم، فیض کاشانی، تهران، ۱۳۸۸ شمسی؛

۳. ترنم آفتاب: زهرا رجب‌زاده، علم‌آفرین، اصفهان، ۱۳۸۳ شمسی؛

۴. فرهنگنامه موضوعی صحیفه سجادیه: سجادی، سید احمد، مؤسسه فرهنگی مطالعاتی الزهراء، اصفهان، ۱۳۸۵ شمسی؛

۵. نمایه‌نامه موضوعی صحیفه سجادیه: درایتی، مصطفی، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، مشهد، ۱۳۷۷ شمسی.

نویسنده کتاب «الدلیل الی موضوعات الصحیفه السجادیه» سعی نموده تا موضوعات و مفاهیم صحیفه سجادیه کامله را در غالب ۱۹ عنوان اصلی و ۱۹۷ زیرموضوع به شکلی مبسوط بیان کند. با بررسی دقیق می‌توان فهمید که این موضوعات، ساخته مؤلف بوده و در صحیفه کامله به چشم نمی‌خورد. زیرموضوعات نیز دارای هیچ شاخصه محکمی نبوده و به نظر می‌رسد در بسیاری از موارد، سلیقه‌ای عمل شده است. از این رو، در برخی نمونه‌ها هیچ ارتباطی بین متن و موضوع نمی‌بینیم و از طرفی، بسیاری از محتوای متن در غالب موضوع ارائه نشده است (سجادی، ۱۳۸۵، ج: ۱، ص: ۱۵).

کتاب حدیث بندگی، دارای ۲۳۲ عنوان به ترتیب حروف الفبایی است که به هر موضوع، عبارتی از دعا‌های امام(ع) متصل شده است. سعی نویسنده در این کتاب، صرفاً گردآوری مطالب از آیات و روایات درباره موضوع مدنظر و ذکر متن دعای

مرتبط با آن بوده است. بنابراین، نمی‌توان به عنوان یک معجم موضوعی به این اثر نگاه کرد.

کتاب ترنم آفتاب، به صورت الفبایی با ساختار درختی تنظیم شده است. نویسنده با استفاده از لغت‌نامه صحیفه سجادیه که آن نیز بیش از همه مبتنی بر شرح «ریاض السالکین» است، به استخراج لغات هر فراز و دسته‌بندی آن پرداخته است. سپس، لغات تحت نمایه‌های مناسب با معانی‌شان قرار گرفته و در نهایت، با استفاده از جملات مصدری و یا حاصل مصدری، گویای سخن امام (ع) شده‌اند. مؤلف برای بستن این باب که بر اساس برداشت خود لغات را موضوع قرار داده، تمام لغات موجود در هر فراز را استخراج و تحت نمایه مناسب قرار داده تا پژوهشگران بتوانند طبق فهم خود، آنچه را موضوع تلقی می‌کنند، برگزینند و پیرامون آن تحقیق نمایند (رجب‌زاده، ۱۳۸۳، ص: ۷۹).

این فرهنگ، دارای ۱۳۲۹ سرشاخه اصلی است و به لحاظ روشی و محتوایی، به فرهنگ موضوعی صحیفه سجادیه آقای سجادی بسیار نزدیک است؛ با این تفاوت که برخی عناوین، نظیر «آبشخور» در ترنم آفتاب، در فرهنگ موضوعی سجادی ذکر نشده و بعضی از موضوعات، نظیر «زائل نمودن خشکی شهرها با آب باران» نیز در فرهنگ موضوعی ارائه شده که در این کتاب، بیان نشده است.

فرهنگ‌نامه موضوعی صحیفه سجاده سجادیه

این فرهنگ‌واره موضوعی، قریب یازده هزار موضوع اصلی و فرعی را دربردارد و بر اساس ساختار درختی تنظیم گردیده است. تمامی موضوعات، از لفظ بیانات امام(ع) استخراج شده و هیچ چهارچوبه ذهنی خاصی برای محتوای کتاب از پیش تعیین نگردیده است. مجموعه اطلاعات هر موضوع را که از یک واژه خاصی برگرفته شده، در زیر یکدیگر نوشته و زیرموضوعاتی را پدید می‌آورد و سپس، با واژه‌های کمکی و تکمیلی مجموعه اطلاعاتی را به صورت شکل‌یافته فراهم نموده، به پژوهشگران عرضه می‌دارد. متن محوری این فرهنگ‌واره، صحیفه فیض‌الاسلام است. در این کتاب، نویسنده با گزینش واژه‌هایی که دارای بار موضوعی خاص هستند، با استفاده از رایانه، آنها را به صورت الفبایی مرتب نموده و به دو قسم تقسیم کرده است؛ یک قسم، کلماتی که در متن علاوه بر دارا بودن بار موضوعی، نقش محوری ایفا می‌کردند. بی‌شک، این واژه‌ها در ترکیب موضوعی قرار می‌گیرند؛ نظیر موضوعات: «آب»، «آتش» و «آسمان». قسم دوم، واژه‌هایی بودند که بار موضوعی داشتند؛ اما نقش محوری نداشتند. در این بخش، کلماتی که می‌تواند محقق را در رسیدن به مطالب یاری دهد، ذکر شده است؛ نظیر: «رسیدن»، «روگردانی»، «روی‌آوری» و «همانند». البته واژه‌هایی که با وجود بار موضوعی نمی‌تواند در راستای منظور محقق نقش‌آفرینی کند، بیان نشده است؛ از قبیل: «آبشخور»، «سقالبه» و «معوذتین»؛ زیرا ذکر آنها، نه تنها مفید نیست، بلکه برای مخاطب گیج‌کننده است.

ترجمه واژه‌ها در این فرهنگ‌واره، بر اساس جمله‌ای است که آن کلمه در آن به کار رفته است؛ زیرا بعضی از کلمات دعا در زبان فارسی، معانی متعددی دارد و یا از کلمات مترادفی است که دارای مصادیق متعدد است و باید دانست که منظور امام(ع) از این کلمه در این فراز چه بوده است. در پاره‌ای از موارد، به شرح نیز مراجعه شده تا فرایند ترجمه، دقیق‌تر و کامل‌تر باشد.

آقای سجادی با اشاره به اینکه نمایه‌نامه موضوعی صحیفه سجاده‌ای آقای درایتی،

موضوع‌نگاری «صحیفه جامعه» است بیان می‌کند که ضرورت ایجاب می‌کرد تا فرهنگ‌واره‌ای برای «صحیفه کامله» تدوین کنیم؛ چراکه اختلاف میان صحیفه کامله و جامعه، در بسیاری از موارد از جمله شماره دعاها وجود دارد؛ مثلاً دعا یکم تا دهم صحیفه کامله، به ترتیب دعای: ۱، ۹، ۱۲، ۱۴، ۱۵، ۲۱، ۲۴، ۲۶، ۳۰، ۳۲ در جامعه قرار گرفته است (سجادی، ۱۳۸۵ش: ۹ - ۱۶).

این فرهنگ‌نامه، دارای ۹۰۰ موضوع اصلی و ۷۹۴ موضوع ارجاعی است. در زیرساخت موضوعات اصلی، عناوینی برای فرازهای دعا نگاشته شده است که تعداد آنها، ۹۲۲۶ عنوان می‌باشد. نقاط قوت و ضعف این فرهنگ‌نامه، به شرح ذیل است:

الف. نقاط قوت

۱. تمرکز بر استخراج عناوین از متن صحیفه بی‌کم‌وکاست و بدون هیچ چهارچوبه ذهنی؛
 ۲. ترتیب الفبایی؛
 ۳. ترجمه فارسی عناوین؛
 ۴. نظام ارجاعات.
- ب. نقاط ضعف

۱. نبود نظام ارتباطات. محقق در این روش، جز دستیابی به یک محتوای لفظی، به هیچ لایه

دیگر معنایی دست پیدا نمی‌کند؛ زیرا صرفاً الفاظ دعا، در عناوین نهاده شده است؛

۲. طولانی بودن عناوین؛

۳. عربی نبودن عناوین.

این اثر، توسط مرکز تحقیقات رایانه‌ای اصفهان در غالب نرم‌افزاری به عنوان «دانشنامه جامع صحیفه سجادیه» نیز ارائه شده است. این نرم‌افزار، دارای متن صحیفه سجادیه، تلاوت کامل متن صحیفه به همراه ترجمه گویا، ۵۷ جلد شرح، ۳۷ جلد ترجمه، ۱۳۱ جلد کتاب و مقاله پیرامون صحیفه، مستدرکات و نسخ خطی صحیفه، لغت‌نامه و معجم المفهرس است. جست‌وجو، کتاب‌شناسی، آیات و روایات مرتبط با صحیفه، راهنمایی جامع و نگارخانه، بخشی از قابلیت‌های این محصول است.

نمایه‌نامه موضوعی صحیفه سجادیه درایتی

این فرهنگ، بیش از ۷۵۰۰ مدخل اصلی و ۳۵۰۰ مدخل ارجاعی و ۸۰۰ معادل فارسی، و در مجموع، بیست هزار مورد ثبت اطلاعات دارد.

روش آقای درایتی، تهیه‌کننده نمایه‌ها بدون هیچ پیش‌طرح قبلی و یا چهارچوب از پیش‌ساخته‌ای است. وی مستقیم به متن صحیفه مراجعه کرده و با استفاده از واژه‌های کلیدی متن و ایجاد یک رابطه مفید و تعریف‌شده میان آنها، به تهیه فهرست می‌پردازد. در این شیوه، الفاظ موضوعی متن، راهنمای مشترک خواهد بود و از این جهت، ذهن مشترکی هم در تهیه فرهنگ و هم در مراجعه به آن فراهم خواهد آمد و از کمترین اعمال سلیقه فردی برخوردار خواهد شد. این فرهنگ موضوعی که به صورت الفبایی مرتب شده، مجموعه اطلاعات هر موضوع، ذیل کلیدواژه خاص ارائه شده است که با واژه کمکی و تکمیلی جهت‌دار شده و مجموعه اطلاعات آن، به صورت شکل‌یافته عرضه می‌شود.

در نمایه‌نامه موضوعی، واژه‌های محوری متن، گزینش شده‌اند؛ نه هر واژه‌ای که تنها بار موضوعی داشته است؛ زیرا ذکر این نوع واژه‌ها، هیچ فایده‌ای برای مخاطب ندارد. البته این احتمال نیز وجود داشت که کاربر به دنبال همه واژه‌های به‌کاررفته در صحیفه باشد. از این رو، برای رفع این نیاز، معجم لفظی نیز تدوین شد.

برای حل مشکل ارجاع به متن اصلی نیز عبارات هر دعا را به صورت آیه تقسیم‌بندی شد تا دستیابی به عبارت موردنظر به راحتی انجام گردد. این آیات، به منظور کوتاه کردن متن محدود شده و به معنای قطع مطلب از جهت معنایی نیست.

نقاط قوت نمایه‌نامه موضوعی صحیفه سجادیه درایتی عبارت است از:

۱. اتصال به صحیفه کامله جامعه؛

۲. نظام ارتباطات و ارجاعات؛

۳. توضیح لغات غریب؛

۴. ترجمه عناوین اصلی؛

۵. معجم لفظی؛

۶. امکان جست‌وجوی الفبایی.

نقاط کاستی و ضعف نمایه‌نامه موضوعی صحیفه سجادیه درایتی عبارت است از:

۱. عدم هماهنگی عناوین با یکدیگر، نظیر: موجبات، اسباب و عوامل؛

۲. برخی از متون ادعیه بدون عنوان باقی مانده؛

۳. اتصال دعا بر اساس عناوین جامع نیست؛ یعنی نمی‌توان ادعا کرد ذیل هر عنوان، تمامی متون مرتبط با آن استخراج شده است؛

۴. عدم دسترسی به عناوین نمایه‌ها از طریق متن.

پیشینه نرم‌افزاری ادعیه

دو محصول نرم‌افزاری تاکنون بر محور ادعیه و زیارات تولید شده است که عبارت‌اند از:

۱. دانشنامه جامع صحیفه سجادیه: این

برنامه توسط مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان تولید شده و نخستین اثری است که مفاهیم ادعیه را به صورت دانشنامه‌ای، نمایش داده است. ویژگی‌های این نرم‌افزار عبارت است از: متن صحیفه سجادیه به همراه پنج مستدرک آن، تلاوت کامل متن صحیفه سجادیه به همراه ترجمه گویا، ۵۷ جلد شرح، ۳۷ جلد ترجمه، ارائه تصاویر ۷ نسخه خطی به روایت: ابن اشناس، ابن اشکیب، ابن الشیخ و خط شهید اول، ۱۳۱ جلد کتاب و مقاله درباره صحیفه سجادیه، استخراج مفاهیم صحیفه سجادیه و ارائه آن در غالب ۹۱۹ موضوع اصلی و ۹۰۱۵ موضوع فرعی، لغت‌نامه و معجم المفهرس، قابلیت جست‌وجو در تمامی شرح‌ها و ترجمه‌ها و کتاب‌ها، کتاب‌شناسی کامل صحیفه سجادیه، آیات و روایات مرتبط با صحیفه،

تصویر شماره ۱: نمایی از نرم‌افزار «دانشنامه جامع صحیفه سجاده»

الف. کتابخانه

کتابخانه برنامه، جنبه تخصصی دارد و نیازهای پژوهشی مربوط به دعا و صحیفه‌پژوهان را از نظر متون مورد نیاز برآورده می‌سازد. در کتابخانه جامع صحیفه سجاده، حدود ۲۰۰ عنوان کتاب در بیش از ۳۰۰ جلد ارائه خواهد شد؛ مانند: ادعیه در بحر الأنوار، الکافی، الوسائل، نسخ مختلف صحیفه سجاده، کتب ادعیه خاص امامان دیگر، همچون: صحیفه علویه، صحیفه صادقیه، صحیفه مهدویه و زاد المعاد؛ کتب شرح ادعیه، فلسفه و آداب دعا، از قبیل: کتاب روایح النسمات فی شرح دعاء السمات علامه میرجهانی، الحدیقة الیهلالیه، شرح دعاء الیهلال و شرح دعاء کمیل مولی عبدالاعلی السبزواری، شرح دعاء الندبة سید صدرالدین الطباطبائی، شرح دعاء السحر و شرح صحیفه سجاده سید محمد شیرازی، شرح زیارت جامع سید عبدالله شبر، سیمای مخبتین، شرح زیارت امین‌الله، شرح و تفسیر دعای مکارم الاخلاق محمدتقی فلسفی؛ کتاب‌های زیارت، مانند: المزار شهید اول و محمدبن‌المشهدی، مصباح الزائر، المزار الکبیر، المصباح الکبیر و الاحتجاج.

همان‌گونه که در مصاحبه هانری کربن و گزارش آیت‌الله جوادی آملی از اجلاس هیئت هزاره ادیان

راهنمایی جامع و نگارخانه زیبا به همراه امکانات کاربردی (از جمله امکان تغییر فونت و رنگ زمینه)، ارائه ۲۱ مقدمه بر صحیفه و قابلیت نمایش متن صحیفه در تلفن‌های همراه.

نقاط ضعف این محصول: درختواره‌ای که در این اثر ارائه شده، محدود به صحیفه سجاده کامله بوده و جای صحیفه جامعه و دیگر کتب ادعیه و زیارات، در آن خالی است. علاوه بر این، به لحاظ نرم‌افزاری فاقد استانداردهای لازم بوده، کاربری آسانی برای محققان ندارد. در تصویر شماره ۱، نمایی از این اثر مشاهده می‌کنید.

۲. نور الجنان: نخستین نیاپشننامه چندرسانه‌ای که در سال ۱۳۸۰ توسط گروه قرآن معاونت تحقیقات مرکز نور تولید شد. در بخش کتابخانه این برنامه، نمایش متن ۶۳ عنوان کتاب از ۴۵ مؤلف در زمینه مأخذ و منابع ادعیه، ترجمه و شرح دعاها، فلسفه دعا و نیز برخی از کتاب‌های مهم اخلاقی همچون: کتب معنوی امام خمینی (قدس سره) عرضه شده است. دانشنامه این محصول، بر اساس چهار سرشاخه شکل گرفت: نمازهای مستحبی و تعقیبات، اعمال هفته، اعمال ماه و زیارات.

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، این دو برنامه به هیچ‌وجه قابل مقایسه با برنامه مذکور نیستند.

معرفی «دانشنامه مفاهیم عالیه در ادعیه و زیارات»

این دانشنامه، مانند سایر دانشنامه‌های مرکز، از بخش‌ها و قابلیت‌هایی مانند: کتابخانه، دانشنامه، جست‌وجو، مشابه‌یابی، پژوه‌نگار، قرآن کریم، لغت‌نامه و کتاب‌شناسی تشکیل شده است. در اینجا کتابخانه و دانشنامه را معرفی می‌کنیم و از ذکر سایر بخش‌ها خودداری می‌شود؛ زیرا خارج از محل بحث ماست.

گذشت، مسیحیان به ادعیه عرفانی در کلیسا توجه ویژه نشان می‌دهند. اوج دعای عرفانی، در صحیفه سجادیه متبلور گشته است. از این رو، سعی ما بر آن است که ترجمه‌های لاتین صحیفه و سایر متون دعایی را گسترش دهیم تا بُعد بین‌المللی این برنامه تقویت شود. اینک حدود چهل عنوان ترجمه لاتین، در کتابخانه وجود دارد.

ب. دانشنامه

دانشنامه، به دو صورت الفبایی و درختی نمایش داده می‌شود. در فاز اول، تصمیم گرفتیم تا شاخه اصلی درختواره را بر اساس نمایه‌نامه موضوعی صحیفه سجادیه آقای درایتی قرار دهیم. در فاز بعدی، فرهنگ موضوعی صحیفه سجادیه آقای سجادی را به آن اضافه می‌نماییم. ویژگی نمایه‌نامه، این بود که حول محور «صحیفه جامع» تولید شده بود. بنابراین، مبنای دانشنامه قرار گرفت. این کتاب، همان‌طور که گذشت، دارای نقاط قوت و ضعف بود. از این رو، بنا شد تا با در نظر گرفتن این کاستی‌ها، به گونه‌ای بهتر آن را نمایش دهیم.

بر مبنای مطالعات محققان اخلاق و دعا، ساختاری که می‌توانست برای کاربران کاربردی‌تر و راحت‌تر باشد، ساختار درختواره‌ای بود. در این روش، عناوین بسیار ساده و روان انتخاب می‌شود و نیازی نیست که ابتدا کلیدواژه و سپس واژه‌های تکمیلی قرار داده شود. در نمایه‌نامه، شیوه به این صورت بود که نویسنده واژه سرشاخه را انتخاب می‌کرد و آنگاه واژه‌های مکمل را با خط تیره کنار آن نمایش می‌داد؛ مثلاً الوسوسة - موانعها. اما در درختواره چون همه زیرموضوعات، ذیل یک شاخه قرار می‌گیرند، به هدف فهم راحت‌تر مخاطب، این امر مراعات نشده است؛ مثال: موضوع الوسوسة: باب الإنسان أحوالات الإنسان و أفعاله الوسوسة

در ساختار درختواره، همه مفاهیم دعا را ذیل ۱۴ باب و ۳۸۳ زیر شاخه مطرح کردیم که عبارت‌اند از:

۱. باب الأخلاق: ۳ زیرشاخه: الأخلاق، الرذائل و المعاصی، الفضائل و العبادات.

۲. باب الاقتصاد: ۲۳ زیرشاخه، مانند: الإنفاق، الاقتصاد، البركة، التجارة، الدين، الذخر.

۳. باب الإلهيات: ۱۷۴ زیرشاخه، مانند: التوفيق، آیات الله، ابدية الله، ازلیة الله، اسماء الله.

۴. باب الإمامة: ۶ زیرشاخه، مانند: أهل البيت(ع)، أم الأئمة فاطمة الزهراء(س)، الأئمة(ع)، أولیاءالله.

۵. باب الإنسان: ۸ زیرشاخه، مانند: أحوالات الإنسان و أفعاله، أصناف الإنسان، الأعضاء و الجوارح.

۶. باب الدين و المذهب: ۳ زیرشاخه: الاسلام، الدين، الشريعة.

۷. السياسة: ۱۷ زیرشاخه، مانند: الإستئصال، الأسیر، الإنهزام، الثغور، الحكومة، السجن.

۸. باب العالم و الكون: ۴۷ زیرشاخه، مانند:

تصویر ابواب دعا و زیارت

الأرض، السماء، الماء، الدنيا، النجوم، القمر.

۹. باب القرآن: ۵ زیرشاخه، مانند: أوصاف القرآن، أهل القرآن، أحكام القرآن، ماينغی حول القرآن.

۱۰. باب المعاد: ۳۴ زیرشاخه، مانند: الأجر، الأجل، الآخرة، البرزخ، البعث، الثواب، الجزاء، الجنة.

۱۱. باب المعرفة و العلم: ۲۱ زیرشاخه، مانند: العلم، المعرفة، الجهل، الشبهة، البيان.

۱۲. باب الملائكة و الجن: ۳ زیرشاخه به نام‌های: الملائكة، الجن و الشيطان.

۱۳. باب النبوة: ۵ زیرشاخه به نام‌های: الوحي، الرسالة، الأنبياء، الرسل، مصاديق الأنبياء و الرسل.

۱۴. باب الاجتماع: ۳۴ زیرشاخه، مانند: الآباء، الأقرباء، الأهل، الأوباش، الإخوان.

درختواره مفاهیم عالی در ادعیه و زیارات، علاوه بر صحیفه جامعه، به ۵ کتاب دیگر نیز متصل شده است که عبارت‌اند از: مصباح المتهجد، کامل الزیارات، صحیفه سجادیه کامله، الاقبال بالأعمال الحسنة و المزار الكبير.

ویرایش نمایه‌نامه موضوعی، در سه بخش انجام گرفت که عبارت بود از: پالایش و غنی‌سازی، حذف و افزودن عناوین.

غنی‌سازی و پالایش

محققان گروه اخلاق و دعا، تمام عناوین متداخل و مترادف نمایه‌نامه را استخراج نموده، آنها را یکسان‌سازی کردند؛ مثلاً آل الرسول(ص) و اهل البيت(ع)، به لحاظ مصداقی، یکی هستند. بنابراین، آل الرسول(ص) در أهل البيت(ع) ادغام شد و یا عناوین موجبات، اسباب و عوامل، همگی در اسباب ادغام شدند.

حذف عناوین

عناوینی تکراری در ذیل دو یا چند واژه سرشاخه، حذف گردیدند؛ نظیر العجز - موارد - الطاعة / الذکر (درایتی، ۱۳۷۷ش، ج ۱: ۱۹۱). مؤلف، این عناوین را ذیل واژه سرشاخه «العجز» ذکر کرده و همچنین، در ذیل هر کدام از واژه‌های: «الطاعة - العجز عنها» و «الذکر - العجز عنه» آورده است. ما این عناوین را در یک عنوان کلی به نام «مصادیق العجز» ذیل «العجز» ذکر کردیم و به تفکیک هر کدام از «العجز عن الطاعة» و «العجز عن الذکر» را در زیرشاخه‌های الطاعة و الذکر آوردیم.

افزودن عناوین

محققان گروه اخلاق و دعا، با مطالعه متن صحیفه جامعه و اتصال عناوین نمایه‌نامه به آنها، با بخش‌های بسیاری از متن دعا مواجه شدند که هیچ‌گونه عنوانی برای آن در نمایه‌نامه نوشته نشده بود. بنابراین، تصمیم به اضافه کردن آن عناوین گرفتند. تعداد ۲۸۳۷ مورد گره و برگ‌هایی است که بر نمایه‌نامه اضافه شده است. برای تمایز این عناوین با موضوعات نمایه‌نامه، از علامت ^۸ استفاده شده است.

در اینجا ذکر این نکته لازم است که منظور از گره، عناوینی است که ذیل آنها شاخه وجود دارد. همچنین، مراد از برگ، عناوینی است که ذیل آنها

آقای سید محمدباقر ابطحی اصفهانی، با ترکیبی

از صحیفه سجادیه کامله و مستدرک‌های آن،

اثری جدید به نام «الصحيفة السجادية الجامعة»

پدید آورده که تمامی دعاهاى منسوب به

امام زین العابدین(ع) را یکجا عرضه می‌کند.

دعاهاى آن، به ۲۷۰ مورد افزایش یافته و

اسناد آن با تحقیقی کامل در سلسله راویان و

فهرست‌های گوناگون، بهره‌برداری از آن را

فزونى بخشیده است

نتیجه

نخستین گام در انجام پروژه دانشنامه مفاهیم عالیه در دعا و زیارات، تدوین درختواره بر اساس نمایه‌نامه موضوعی صحیفه سجاده تالیف آقای مصطفی درایتی بود. این هدف، هرچند اکنون محقق گشته است، اما بی‌شک شروع کار ماست؛ تا با بررسی نقاط قوت و ضعف آن توسط ناقدان و کاربران محترم، در راستای اعتلای مفاهیم ناب صحیفه گام‌های دقیق‌تری برداریم و با افزودن کتبی همچون فرهنگ موضوعی صحیفه سجاده تالیف آقای سید احمد سجادی و همچنین کتب دیگر، به این اثر غنای لازم را ببخشیم. بی‌تردید، یاری همه پژوهشگران و محققان عرصه دعا، گام‌های ما را در این مسیر مستحکم می‌کند. امید است که خداوند منان ما را در اعتلای این امر بزرگ، یاری نماید. ■

منابع

۱. قرآن کریم، مترجم: حسین انصاریان، قم، اسوه، ۱۳۸۳ ش.
۲. امام خمینی (ره). ۱۳۸۶ ش. صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ چهارم.
۳. حسن‌زاده آملی، حسن. ۱۳۷۱ ش. رساله نور علی نور در ذکر و ذاکر و مذکور. قم: نشر تشیع، چاپ ششم.
۴. حسینی تهرانی، سید محمدحسین. ۱۴۳۱ ق. مطلع الأنوار. تهران: مکتب وحی.
۵. رجب‌زاده، زهرا. ۱۳۸۳ ش. ترنم آفتاب. اصفهان.
۶. سجادی، سید احمد. ۱۳۸۵ ش. فرهنگنامه موضوعی صحیفه سجاده. اصفهان: مؤسسه فرهنگی مطالعاتی الزهراء، چاپ اول.

دانشنامه، به دو صورت الفبایی و درختی نمایش داده می‌شود. در فاز اول، تصمیم گرفتیم تا شاکله اصلی درختواره را بر اساس نمایه‌نامه موضوعی صحیفه سجاده آقای درایتی قرار دهیم. در فاز بعدی، فرهنگ موضوعی صحیفه سجاده آقای سجادی را به آن اضافه می‌نماییم. ویژگی نمایه‌نامه، این بود که حول محور «صحیفه جامعه» تولید شده بود. بنابراین، مبنای دانشنامه قرار گرفت

هیچ شاخه‌ای موجود نباشد. باید گفت که بر اساس شیوه درختواره، متن دعا به برگ‌ها متصل می‌شود.

این درختواره، مجموعاً دارای ۸۴۸۸ گره و برگ می‌باشد؛ تعداد برگ‌ها ۶۸۹۸ و گره‌ها ۱۵۹۰ مورد است.

در مجموع، ۳۶۳۳۸ مورد اتصال متن به عناوین درختواره صورت گرفته است که در ذیل، با ذکر مصادر آنها بیان می‌شود.

مصادر دانشنامه

مصادر دانشنامه صحیفه سجاده، به شرح ذیل است:

۱. صحیفه سجاده جامعه، امام علی بن حسین (ع) (م ۹۵ق)، انتشار یافته توسط مؤسسه الامام مهدی (عج)، قم، ۱۳۸۴ ش: ۱۶۷۳۶ مورد اتصال.
۲. صحیفه سجاده کامله، امام علی بن حسین (ع) (م ۹۵ق)، انتشار یافته مؤسسه نشر اسلامی، قم، ۱۴۰۴ق: ۵۰۹ مورد اتصال.
۳. مصباح المتبجد، محمد بن حسن طوسی (م ۴۶۵ق)، انتشار یافته مؤسسه فقه الشیعه، بیروت، ۱۴۱۱ق: ۱۶۶۰۲ مورد اتصال.
۴. کامل زیارات، جعفر بن محمد ابن قولویه (م ۳۶۷ق)، انتشار یافته دارالمرتضویه، نجف، ۱۳۵۶ ش: ۲۰۲۶ مورد اتصال.